

216. *Uo.*, 405. o.

217. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1944. március 16., 6. o.

218. Lásd Danzig Hillel idézett nyilatkozatát (129. jegyzet).

219. Nemeskürty, *i. m.*, 212. o.

220. Lévai, *Fekete könyv, i. m.*, 273. o. További részleteket közöl a Szovjetunióba szakadt magyar kommunistákról Gosztanyi Péter: „A magyar antifasiszta mozgalom a Szovjetunióban a II. világháború alatt.” *Menóra*, 1992. június 19., június 26.

221. A Szovjetunióban lévő egyéb táborokban is őriztek kisebb magyar zsidó csoportokat. A táborok helyét és számozását az *Új Élet* közleményei alapján közöljük. A lap 1946. január 10-e és 1947. szeptember 26-a között számolt be róluk. Alapos tanulmányt készített George Bárány: *Jewish Prisoners of War in the Soviet Union During World War II*. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1983, 161–209. o. Lásd még *Hírek az elhurcoltakról*. 1945. június 3.–október 20. Lásd még Barta (sz. Krausz) Ágnes 1990. december 5-i visszaemlékezéseit a szluki szovjet lágerrre, ahová a német lágerekből való felszabadulása után került. Visszaemlékezéseinek másolata a szerző birtokában van.

222. A négy szervezet mindössze néhány évig működött. Viszont egyes országokban, ahol a háború után egykori muszosok telepedtek le, így elsősorban Izraelben és az Egyesült Államokban, továbbra is működtek MUSZ-szervezetek. Szovjet hadifoglyaltáborok egykori lakóinak beszámolóit nemcsak a YIVO és a Yad Vashem gyűjteményében lelhetjük föl, de őriz ilyeneket a Haifai Egyetem közép-kelet-európai történelmi dokumentációs központja is. Lásd még Stark Tamás: „Magyar zsidók szovjet fogságban.” *História*, 2. sz. 1994, 11–12. o. és uő: „Magyarországi zsidók szovjet fogságban.” *Iskolakultúra*, 11–12. sz., 134–139. o.

223. A gyűlés fontosabb szónokai sorában ott találjuk dr. Perényi Zsigmondot, dr. Dániel Miklóst és Kádár Lászlót az Országos MUSZ Szervezet képviselőjében. *Új Élet*, 1946. április 25., 6. o.

224. *Uo.*, 1946. április 4., 7. o. A Szekfünek eljuttatott felhívással egyidejűleg az Országos MUSZ Szervezet kampányba kezdett, hogy a szovjet fogságban lévő munkaszolgálatosokról minél több és részletesebb adatokat gyűjtsön össze. *Uo.*, 1946. június 13., 3. o.

225. Nem sokkal a békeszerződés aláírása után Gyöngyösi János külügyminiszter közölte a magyar zsidóság vezetőivel, hogy a békeszerződés 21. cikkelye intézkedik a hadifoglyok hazaengedéséről. Hazatérésük tehát hamarosan várható. *Uo.*, 1947. március 6., 11. o.

226. Benedek Ármin volt az első egykori munkaszolgálatos, aki szovjet hadifogságból tért vissza Budapestre. Kijelentette, hogy rendesen bánnak a zsidókkal, a németekkel és a magyarokkal. *Uo.*, 1946. augusztus 22., 11. o.

227. *Uo.*, 1947. június 19., 9. o. További névsorokat lásd a lap következő számaiban.

228. A munkaszolgálatosokról bővebben írtam könyvemben, amelynek ez a fejezet csak rövidített változatát alkotja. Lásd Randolph L. Braham: *The Hungarian Labor Service System, 1939–1945*. East-European Quarterly and Columbia University Press, Boulder, Colorado, 1977. Rövid áttekintést ad Szita Szabolcs: „Történelmi áttekintés a munkaszolgálatról (1941–1945).” *Holocaust Füzetek*, 1993/2, 26–37. o.